

Stadnamnormering i Noreg – prinsipp, aktørar, tendensar

Terje Larsen

This article discusses how the spelling of place-names in Norway has been standardised from the end of the nineteenth century until today. The history of standardisation is divided into four phases, and certain principles that define the different phases are identified, as well as central actors in the standardisation process. Drawing on Vikør (2007), the author compares the standardisation of place-names with the standardisation of written language in general, showing that even though the spelling of place-names is part of written language planning, there are also differences between the two. Finally, the article discusses the management of place-names as cultural heritage.

Innleiing

Å normera stadnamn er å føya «namna og namneelementa meir eller mindre strengt etter rettskrivingsnormalar eller andre spesielt utarbeidde normeringsreglar» (Stemshaug 1973: 23). I artikkelen skal eg sjå nærare på kva for fasar eg meiner vi kan dela norsk stadnamnormering i, og kva som særmerkjer desse fasane. Eg skal ta for meg nokre av dei omsyna som har stått sentralt i utforminga av dei norske normeringsreglane for stadnamn med eit lite sideblikk på anna språknormering. Eg kjem også til å trekja fram ulike aktørar i dette arbeidet, mellom anna kva slags rolle Norsk stadnamnarkiv har hatt. Til slutt skal eg peika på utviklingstendensar eg ser i stadnamnormeringa. Eg vil presisera at det er normering av *norske* stadnamn eg tek for meg, ikkje kvenske og samiske.

Fase 1 Dansk-norsk normering og Norske Gaardnavne

Som vitskap kan vi seia at norsk og nordisk stadnamngransking starta med normering, *Norske Gaardnavne* (NG) og Oluf Rygh. Rett nok finn

vi mange enkeltarbeid om stadnamn i ymse skrifter før NG, men som Thorsten Andersson sa på den 9. nasjonale namnekonferansen i 2000: «Det är egentligen en svindlande tanke at *Norske Gaardnavne* som var ett ortografiskt projekt skulle komma att lägga en fast grund för det kommande århundradets ortnamnsforskning» (Andersson 2000: 12).

Bakgrunnen for og arbeidet med *Norske Gaardnavne* (1897–1936) er fyldig omtala mellom anna i Indrebø 1927: 61–88 og NOU 1983: 6 Stadnamn: 26–30. Utgangspunktet var revisjonen av matrikkelen, der stadnamna var skrivne i dansk skriftmål, medan dei som budde på staden, brukte ei tradisjonell talemålsform. Gerhard Munthes arbeid med namneformene i 1838-matrikkelen kan vi sjå på som starten på dette, trass i alle inkonsekvensar, feil og mangel på system. Det var fyrst med Oluf Rygh (og namnekommissjonen av 1878) at det kom meir systematikk inn. I ei utgreiing i 1877 om skrivemåten av namna i den nye matrikkelen var nettopp konsekvens eit hovudpoeng for Rygh. Han ville retta ein del uhistoriske former, som *Røraas* til *Røros*, men han ville i utgangspunktet ikkje ha ei generell språkleg endring av namneverket fordi skriftspråket var inne i ei brytingstid. Dersom det likevel vart aktuelt med ein gjennomgripande revisjon, rådde han til ei tillempa tilnærming til talemålsformer, men «efter Skriftsprogets Normer» (Indrebø 1927: 62–64). Resultatet var likevel eit større brot med dei tradisjonelle danske formene enn det Rygh hadde tenkt seg, t.d. vart diftong brukt i mange ord (*Stein-*), og likeeins ordformer som *-bu* og *-vatn*. I formverket heldt matrikkelen derimot fast ved skriftspråket, t.d. *-lien* for *-lia* (NOU 1983:6 Stadnamn: 29).

Rygh var også konsulent for Noregs geografiske oppmåling (NGO) og fekk med det innverknad på skrivemåten av namna på kart. I instruksane han utarbeidde for NGO i 1889 og 1895 heiter det at ord som er mykje nytta i skriftspråket, skal på kart skrivast i den vanlege skriftspråksforma, dvs. dansk-norsk, særleg når dei står sist i samansette namn, t.d. *hytte*, *stue*, *sten*, *ffeld*. Ord som ikkje, eller berre lite, var nytta utanfor «almuesproget», skal ein skriva etter bygdeuttala. Døme han nemnde var *nebba*, *heia*, *høgda*, *roa* (Indrebø 1927: 120–121). Dermed var to viktige, men til dels motstridande, prinsipp for norsk stadnamnnormering dei neste tiåra slege fast: Samanhengen mellom allmenn rettskriving og skrivemåten av stadnamn, dvs. omsynet til eit einskapleg namneverk og omsynet til dialektuttalen. I 1905 vart dette spesifisert slik at ord som er lite eller ikkje kjende i «rigssproget» skal kunna få fleirtalsendinga *-an* (for *-erne*)

– «særlig for de nordlige landsdeles vedkommende» (Indrebø 1927: 121). Med dette hadde norsk namnenormering fått sin fyrste konkrete regel.

Fase 2 Nynorsk normering

Med ein viss rett kan vi seia at denne regelen markerer overgangen frå fase 1 til fase 2, som vi kan kalla den nynorske fasen. Nynorsk, eller landsmål som var nemninga då, vart jamstilt med det «almindelige Skrift- og Bogsprog» i 1885, og dei neste tiåra var det i full gang med å etablera seg som eit bruksspråk i samfunnet. Dette synte seg også i stadnamnormeringa. Ein kongeleg resolusjon 6. januar 1908 fastsette ny skrivemåte for ei heil rekkje inndelingsnamn i Nordland og Tromsø amt i samsvar med landsmålsrettskrivinga, t.d. vart *Strømmen* endra til *Straumen* og *Nordreisen* til *Nordreisa*. Denne resolusjonen førte til at spørsmålet om korleis andre stadnamn skulle skrivast, kom opp, og i ein instruks til NGO vart det slege fast at desse prinsippa skulle fylgjast på alle nye kart over Tromsø amt (Indrebø 1927: 122). I 1912 bad NGO konsulenten sin, Hjalmar Falk, som var riksmålstilhengjar, om råd i samband med utgjevinga av eit par store nye kartverk, og saman med landsmålstilhengjaren Marius Hægstad kom han med framlegg om skrivemåten av namna i Sør-Noreg. Frå det året er såleis ordninga med ein konsulent frå kvar av dei to målformene etablert. I framlegget gjekk dei inn for at ein skulle skriva namna på same måten som i Nord-Noreg: «i stedets dialekt med landsmaalets rettskrivning». I 1913 fekk vi så dei fyrste generelle retningslinene for skrivemåten av namn på «de topografiske karter for det hele lands vedkommende», utarbeidde av Falk og Hægstad. Hovudregelen var at «den stedege uttale mest mulig bør søges gjengit», men modifisert i seks punkt som gjeld bruken av harde eller blaute konsonantar, enkel eller dobbel konsonant og eintals- og fleirtalsendingar (NOU 1983:6 Stadnamn: 39).

Desse retningslinene skulle i utgangspunktet gjelda som prinsipp for skrivemåten av namn på kart, men vart i praksis også gjorde gjeldande for namn i andre offentlege samanhengar. I 1929 kom det nye og meir spesifiserte reglar (*Kongeleg resolusjon 8. februar 1929*). Her heiter det at stadnamna skal skrivast såleis at ein fylgjer den uttala som blir brukt på staden, men ein skal ikkje gie att alle dialektavvik. Både når det gjeld ordformer og bøyingsformer skal ein jamna ut etter hovudtypar. Allment kjende ord og namneledd bør få éi riksform, dersom det er mogleg, som *vatn*, *botn*, *skjer*, *scæter*. Elles skal ein retta seg etter den rettskrivinga som

til kvar tid gjeld for nynorsk, når dette ikkje strir mot «dei reglar som står framanfor eller er ulaglege av kartografiske umsyn (t.d. aa-å)».

Denne nynorske normeringa vart fylgd i nye og meir utførlege reglar i *Fyresegner um skrivemåten av stadnamn* i 1933 og, rett nok noko modifisert, i *Føresegner om skrivemåten av stadnamn* i 1957, i begge føresegnene med formuleringa: Stadnamna skal skrivast i samhøve med den norske uttala på staden så langt råd er. Føresegnene frå 1957 hadde elles med eit punkt om at det skulle oppnemnast ein særskild konsulent for sameiske namn.

I 1923 hadde Gustav Indrebø teke over som nynorsk namnekonsulent etter Hægstad. Han var professor i vestnorsk målføregransking, men også styrar ved Norsk stadnamnarkiv, og han vart ei drivande kraft i stadnamnnormeringa fram til han døydde i 1942. Han var tilhengjar av ei sterk nynorsk normering og hadde lite til overs for «dialektzelotane» ved universitetet. I artikkelen «Kartverk og stadnamn» frå 1932 seier han m.a.: «Namni skal ikkje berre stå på kart. Og dei skal ikkje berre vera til hugnad for fagfilologar. Dei skal vera for anna folk òg.» Han såg også at det var vanskeleg, kanskje umogleg, å praktisera regelverket heilt konsekvent, og uttrykte dette slik: «Alle fyresegner um skrivemåten av stadnamn lyt difor vera med eit attåt-tenkt eller utsagt atterhald: so langt det er råd» (Indrebø 1932: 52–53).

Indrebø sende ut studentar som skulle kontrollera uttalen av namn på rektangel- og gradteigskarta. Då Per Hovda tok over både som styrar ved Stadnamnarkivet og nynorsk namnekonsulent i 1942, heldt dette arbeidet fram. Tilfanget som kom inn, vart grunnstommen i namnesamlingane ved Stadnamnarkivet saman med tilfanget frå dei mange hovudoppgåvene i stadnamn, og dermed også retningsgivande for normeringsarbeidet namnekonsulentane gjorde. Sjølv om ordninga med ein konsulent for kvart av dei to skriftmåla var innført i 1913, var det nynorsk-konsulenten som skreiv dei fleste tilrådingane, oftast med tilslutning frå bokmålskonsulenten. Det var berre i enkelte høve at bokmålskonsulenten dissenterte; t.d. gjekk Alf Sommerfeldt, som var bokmålskonsulent frå 1927 til 1965, inn for skrivemåten *-vei*, *-veien* i vegnamn i Asker i 1935 sjølv om reglane hadde *-veg* som eineform (Helleland 1992: 105). I dei nye føresegnene av 1957 vart *veg* ståande som eineform, mot eit mindretal i nemnda (NOU 1983:6 Stadnamn: 40).

Men motstanden mot føresegnene og praktiseringa av dei var aukande;

det galdt særleg skrivemåten av bruksnamn, men også kravet om retningsliner med full jamstilling mellom nynorsk og bokmål og større opning for både regionale og lokale former melde seg med styrke. På slutten av 1950-talet gjekk eigarar av fleire bruk i indre oslofjordområdet til sak mot staten fordi namna på eigedommane deira hadde ein annan skrivemåte i matrikkel, telefonkatalog, grunnbok og på offentlege kart enn den dei sjølve brukte, t.d. *Ost* for ynskte *Oust*, *Fresjer* for ynskte *Fredskjær* og *Sperrebotn* for ynskte *Sperbund*. Saka gjekk heilt til Høgsterett, som i 1961 gav eigarane medhald. Høgsterettsjustitiarius den gongen røysta med fleirtalet, men i eit særvtotum etterlyste han klare reglar for skrivemåten av bruksnamn, fastsette ved lov eller med heimel i lov. Også Vogtkomiteen tok opp skrivemåten av stadnamn i si innstilling om språksaka i 1966. Her heiter det m.a. at desse føresegnene «har vært kilde til misnøye de steder i landet hvor bokmålet dominerer, særlig på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge, fordi de ensidig begunstiger nynorske former» (Vogtkomiteen 1966: 36–41). Heilt rett er dette likevel ikkje, for sjølv om hovudregelen heilt frå 1913 var at rettskrivinga for landsmål/nynorsk skulle fylgjast, opna reglane både i 1929, 1933 og særleg 1957 for bokmålsformer (meir om dette nedanfor).

I 1979 vart det såkalla stadnamnutvalet oppnemnt. Mandatet var å vurdere prinsipielle, juridiske, praktiske, administrative, økonomiske og andre spørsmål som knyter seg til skrivemåten av norske stadnamn i vidaste tyding (NOU 1983:6 Stadnamn: 7). Utvalet kom med framlegget sitt i 1983, og det enda med at Stortinget vedtok lov om stadnamn i 1990. Lova tok til å gjelda 1. juli 1991 og avløyste føresegnene frå 1957. Lova omfattar også samiske og kvenske stadnamn og har dessutan reglar for vedtaksmynde, sakshandsaming og klagerett.

Fase 3 Samlenorsk normering

Lova, slik ho vert vedteken i 1990, fylgjer i hovudsak framlegget frå stadnamnutvalet. I innstillinga si drøftar utvalet grundig både tilhøvet mellom normert form og målføreform og tilhøvet til dei offisielle skriftmåla. Utvalet kjem fram til at nynorsk og bokmål må stå likt når skrivemåten skal fastsetjast, og at ein mellomveg mellom lydrett attgjeving og full normering etter rettskrivingsreglane vil vera den mest tenlege løysinga (NOU 1983:6 Stadnamn: 58–65).

Peter Hallaråker nyttar nemninga «samlensorsk normering» for lova

slik ho var då ho tok til å gjelda i 1991. Han forklarar nemninga med at normeringsprinsippet utnyttar alle tillatne former i den offisielle rettskrivinga for nynorsk og bokmål, og dessutan opnar for både regionale og lokale former, når særlege grunnar talar for det. Også innarbeidde skriftformer kan tilleggjast vekt, sjølv om dei er heilt eller delvis i strid med den nedervde uttalen og rettskrivingsprinsipp (Hallaråker 1997: 247).

Ikkje noko av dette var likevel heilt nytt. Som eg har peikt på, har alle reglane frå 1913 og frametter med kva for dialektformer som kan veljast, og det vart opna for bokmålsformer både i 1929, 1933 og 1957. I føresegnene frå 1957 heitte det t.d. i pkt. 2e: «Som riksformer – i samsvar med *dei offisielle skriftmåla eller eitt av dei* [mi utheving] – gjeld t.d. ...». Døme på bokmålsformer som kan veljast når dei er i samsvar med målføreformene, er *strøm, øst, kirke*. Og i pkt. A4 i 1933 og pkt. A2b i 1957 heiter det at ved «gardsnamn og andre bustadnamn bør ein syna varsemd med å retta tradisjonelle skriftformer, når dei er historisk og nasjonalt forsvarlege». Lova med forskrift har vore revidert fleire gonger. Siste lovrevisjonen var i 2019, medan gjeldande forskrift tok til å gjelda frå februar 2022. Dei utfyllande reglane om skrivemåten av norske stadnamn vart vedtekne av departementet i oktober 2018.¹

Fase 4 Delvis lokalt forankra normering

Når vi ser på lov- og forskriftsendringane og dei utfyllande språkreglane som gjeld no, meiner eg at vi kan snakka om ein ny og fjerde fase, som eg vil kalla *delvis lokalt forankra normering*. Det er fleire grunnar til å nytta ei slik nemning. For det fyrste uttalte Kulturdepartementet i samband med lovrevisjonen i 2019 at målet med revisjonen var å stilla kommunane friare i avgjerder om stadnamn, både val av stadnamn og skrivemåten av dei (Prp. 65 L Endringar i stadnamnlova: 5).

For det andre fekk eigaren ved lovrevisjonen i 2015 rett til å fastsetja skrivemåten av eit nedervd bruksnamn dersom han kan dokumentera at den ynskte skrivemåten har vore i offentleg bruk som bruksnamn. Tidlegare var det Kartverket som fastsette skrivemåten medan eigaren hadde uttalerett.

Ein tredje grunn er at dei utfyllande språkreglane for skrivemåten av

1 Tilgjengelege på <https://www.sprakradet.no/Sprakarbeid/Stedsnavn/utfyllande-reglar-om-skrivematen-av-norske-stadnamn/>.

norske stadnamn har opna opp for fleire og fleire dialektformer. Desse utfyllande reglane presiserer m.a. kva for ordformer og bøyingsformer som kan veljast, t.d. *vig* for *vik*, *gvit* for *kvit*, *lie* og *liå* for *lia*, *myrin* for *myrene*.

Ein fjerde grunn er at opninga for skrivemåtar som fråvik gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp og som har vore lenge i bruk og er vel kjende og innarbeidde, og som skulle vera ein unntaksregel, i 2019 vart flytt frå forskrift til lov. Departementet grunngav flyttinga opp til lova med at unntaket med det får høgare status og kommunane større reell innverknad på å fastsetja skrivemåte (Prp. 65 L Endringar i stadnamnlova: 25).

Dette gjer at omsynet til eit *einskapleg namneverk*, som saman med omsynet til den tradisjonelle dialektuttalen var det overordna målet i normeringa i det førre hundreåret, no står mykje veikare enn tidlegare. Stadnamnutvalet gjorde framlegg om at lova skulle ha denne formålsparagrafen: «Denne lova gjev reglar for skrivemåten av stadnamn. Formålet med å gje reglane er at stadnamna i riket til saman skal utgjera eit einskapleg namneverk og at stadnamna skal takast vare på som kulturminne.» Med *einskapleg namneverk* meinte utvalet at skrivemåten byggjer på gjeldande rettskrivingsprinsipp (NOU 1983:6 Stadnamn: 53–54). Kulturdepartementet sa seg samd i formålet, men meinte det var unødvendig å ta det inn i lova (Ot.prp. nr. 66 1988–89: 18). Derimot vart regelen teken inn i forskrifta i 1991: «I avveginga mellom ulike omsyn skal ein leggje vekt på nasjonal einskap i namneverket og tidlegare normeringspraksis så langt det let seg sameine med lova.» Ved forskriftsendringa i 2017 vart regelen strøken og er dermed historie.

Oppsummering

Stadnamnutvalet seier at fastsetjing av skrivemåten er ein del av rikets språkrøkt (NOU 1983:6 Stadnamn: 50), og stadnamnormering er såleis ein del av skriftspråknormeringa. Det finst fleire måtar å systematisera dei ulike normeringsprinsippa på, men plassen tillèt ikkje ei nærare drøfting av desse, og eg viser til Vikør 2007: kap. 9. Når det gjeld skrivemåten av stadnamn, vil eg særleg trekkja fram tre synsmåtar som har vore hevda:

1. Skrivemåten bør vera *tradisjonell*

2. Skrivemåten bør fylgja *allmenne rettskrivingsreglar*
3. Skrivemåten bør vera *ortofon*, dvs. gje att målføreuttalen

Som eg har prøvd å visa, har norsk stadnamnnormering vore ein balansegang mellom desse omsyna, men omsyna har vore ulikt vektlagde i dei ulike fasane.

Dersom vi tek utgangspunkt i oppstillinga til Vikør, kan vi seia at norsk stadnamnnormering har gått frå *tradisjonisme*, dvs. tradisjonelle eller dansk-norske skriftformer i fase 1 (jf. pkt. 1), via *det historisk-nasjonale prinsippet*, dvs. rettskrivingsformer og spesifikt nynorskbaserte former i fase 2 og 3 (jf. pkt. 2), til *det demokratiske prinsippet* i fase 4. Dette siste prinsippet seier Vikør kan tolkast på to måtar. Det kan vera ei framheving av talemålnære eller ortofone former (jf. pkt. 3), men også ei framheving av folks rett, t.d. grunneigarar og kommunar, til å bestemma sjølv korleis namn som vedkjem dei, skal skrivast (Vikør 2007: 232). Her skil namnenormeringa seg frå anna skriftspråknormering, og det heng igjen saman med objektet for normeringa. I skriftspråknormeringa er det *norsk skriftspråk* som er normeringsobjekt, og norsk skriftspråk blir sett på som eit *nasjonalt* felleseige. Dei fleste stadnamna høyrer heime i små lokalsamfunn, der dei fyrst og fremst har levd i talemålet, og dei blir difor rekna som ein *lokal* eigedom som bør ha ein lokal koloritt. I tillegg er *tradisjon* viktig i namnenormeringa, særleg når det gjeld nedervde gardsnamn, som kanskje er det mest kjenslevare normeringsområdet vi har (Larsen 2000: 117–118).

I § 1 i lova heiter det at formålet «er å ta vare på stadnamn som språklege kulturminne, gi dei ei skriftform som er praktisk, og som ikkje skygjer for meiningsinnhaldet i namnet, og medverke til kjennskap til og aktiv bruk av namna». Som nemnt var eit uttalt hovudmål med lovrevisjonen i 2019 å gje kommunane større fridom i stadnamnavigjerder. Dette var særleg fagmiljøa skeptiske til fordi det krev fagleg kompetanse og innsikt å forvalta stadnamn som kulturminne. Det er difor viktig at det finst ei kompetent rådgevingsteneste, og at kommunane og dei andre vedtaksorgana er pålagde å henta inn råd før vedtak blir gjorde slik lova no legg opp til. At denne rådgevingstenesta er lagd til Språkrådet, som er statens rådjevande organ i språkspørsmål, kan vera med på å styrka både rådjevingsarbeidet og legitimiteten til lova og med det sikra lik sakshandsaming av like saker og lik forståing av regelverket.

Kjelder og litteratur

- Andersson, Thorsten 2000: Namnforskningen inför 2000-talet. Kristin Bakken og Åse Wetås (red.): *Namn gjennom 2000 år – namn i år 2000. Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 11.–12. mai 2000*, 11–30. Seksjon for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Fyresegner um skrivemåten av stadnamn, fastsette ved kongeleg resolusjon 28. april 1933.*
- Føresegner om skrivemåten av stadnamn. Kronprinsregentens resolusjon 31. mai 1957.*
- Hallaråker, Peter 1997: *Innføring i stadnamn. Innsamling og gransking*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helleland, Botolv 1992: Stadnamnormering i 150 år. Ein balansegang mellom skrifttradisjon, etymologi, rettskriving og uttale. Finn Hødnebo mfl. (red.): *Eyvindarbók. Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen 4. mai 1992*, 95–107. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Indrebø, Gustav 1927: *Norsk namneverk*. Oslo: Olaf Norli.
- Indrebø, Gustav 1932: Kartverk og stadnamn. *Nynorsk og bokmål*, 50–64. Bjørgvin: A.S. Lunde. [Trykt opp att i Jarle Bondevik og Oddvar Nes (red.): *Kva er målreising?, 178–193*. Bergen 1976.]
- Kongeleg resolusjon 8. februar 1929* [Reglar um skrivemåten av stadnamn på offisielle kart].
- Larsen, Terje 2000: Stadnamnormering – tendensar ved inngangen til det 21. hundreåret. Kristin Bakken og Åse Wetås (red.): *Namn gjennom 2000 år – namn i år 2000. Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 11.–12. mai 2000*, 115–121. Seksjon for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- NOU 1983:6 Stadnamn = *Noregs offentlege utgreiingar. Stadnamn*. Frå eit utval oppnemnt ved kongeleg resolusjon 12. oktober 1979. Lagt fram for Kultur- og vitskapsdepartementet i mars 1983.
- Ot.prp. nr. 66 (1988–89) *Lov om stadnamn*. Oslo: Kultur- og vitskapsdepartementet.
- Prp. 65 L (2018–2019) *Endringar i stadnamnlova (organisering av stadnamntenesta m.m.)*. Oslo: Kulturdepartementet.
- Stemshaug, Ola 1973: *Namn i Noreg*. Oslo: Det norske samlaget.
- Vikør, Lars 2007: *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

Vogtkomiteen 1966 = *Innstilling om språksaken fra Komitéen til å vurdere språksituasjonen m.v. oppnevnt ved kongelig resolusjon 31. januar 1964.* Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.